

Μουσείο Μπενάκη

Τόμ. 10 (2010)

Νεράιδες: η ολέθρια γοητεία

Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου, Χαράλαμπος Πασσαλής

doi: [10.12681/benaki.29](https://doi.org/10.12681/benaki.29)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χατζητάκη-Καψωμένου Χ., & Πασσαλής Χ. (2010). Νεράιδες: η ολέθρια γοητεία. *Μουσείο Μπενάκη*, 10, 123–136. <https://doi.org/10.12681/benaki.29>

Νεράιδες: η ολέθρια γοητεία

«Ο Σόσολης από το Μπεντένι, οπούθενες κι αν επήγαινε, έγλεπε νια γυνάικα, και τον πήγαινε κοντά. Ήταν Νεράιδα με ξανθά μαλλιά, όμορφη σαν το κρύο νερό. Από τις πολλές φορές, νια βολά το καλοκαίρι ντάλα μεσημέρι, εκεί που φύλαγε στις Μπλιάς τον κάμπο τ' αμπέλια, γιατί ήτανε δραγάτης, τη γλέπει κι έρχεται πάλι κοντά του: “Πίσω μου, Σατανά!” Τι να σου κάνει, πλια, κι εκείνος άνθρωπος ήτανε, νιος μπροστά σε πεντάμορφη γυνάικα: “Στο διάβολο!” λέει: “Νεράιδα ξενεράιδα, ας είναι ό,τι θέλει”. Κι έτσι έκαμε ο άνθρωπος την επιθυμία του με δούτη. Από την ημέρα εκείνη ποτές πλια δεν είδε τη Νεράιδα· μα ούτε καίρι είδε ούτε προκοπή· γιατί από τότενες αρχίναγε κι έλειωνε σαν το κερι. Τον άφησαν έτσι τον κακομοίρη κι επέθανε, κι έχαδη πανάριο παιδί. Λένε οι Μπεντενιώτες πως τάχα εγέννησε η Νεράιδα παιδί. Μα εγώ είμαι από τον Μπασιάκον και δεν το είδα. Το άφηκε, λέει, εκεί κάμουν στο πηγάδι, κοντά στην εκκλησία του Μπεντενιού, “ξέρω κι εγώ;”»¹

Η ΠΑΡΑΠΑΝΩ ΔΙΗΓΗΣΗ ανήκει στην κατηγορία “παράδοσεις,” σύμφωνα με τον κοινώς αποδεκτό μέχρι σήμερα χωρισμό των ειδών του λαϊκού αφηγηματικού λόγου, που διατύπωσε ο Αμερικανός λαογράφος William Bascom.² Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των λαϊκών παραδόσεων είναι ότι γίνονταν πιστευτές ως αληθινές από τους ανθρώπους που ζούσαν στις λεγόμενες παραδοσιακές κοινωνίες, γι’ αυτό και συχνά στις διηγήσεις αυτού του είδους υπάρχουν αναφορές σε χρονικούς και τοπικούς προσδιορισμούς, που έχουν ως στόχο να καταστήσουν τα λεγόμενα αληθοφανή. Ωστόσο, είναι προφανές ότι η παραπάνω παράδοση αλλά και άλλες ανάλογες διηγήσεις κινούνται στον χώρο του μύθου· και, όπως γνωρίζουμε, οι

μύθοι είναι συμβολική και αλληγορική γλώσσα και όχι κυριολεκτική.³

Το ερώτημα συνεπώς που προκύπτει είναι πώς μπορούμε να προσεγγίσουμε και να αποκρυπτογραφήσουμε τον μυθικό λόγο των παραδοσιακών κοινωνιών, έτσι όπως αυτός αποτυπώνεται στη λαϊκή λογοτεχνία; Πολλές φορές διαπιστώνουμε ότι τα κείμενα της προφορικής λαϊκής λογοτεχνίας ερμηνεύονται στην ονομαστική τους, θα λέγαμε, αξία. Στη λογοτεχνία όμως αυτή, που είναι ανώνυμη και αποτελούσε “κοινόχρηστο” κατά κάποιο τρόπο υλικό, καταγράφονταν τις περισσότερες φορές όχι τα αληθινά συμβάντα, αλλά αυτά που θα μπορούσαν να συμβούν, είτε κατά τις επιθυμίες των ανθρώπων, είτε κατά τους φόβους ή γενικότερα τις κοινωνικές επιταγές.⁴

Έτσι, σε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό λαϊκών μυθικών διηγήσεων διαπιστώνουμε ότι ο φόβος των ανθρώπων για παραβιάσεις κοινωνικά αποδεκτών ρόλων διατυπώνεται έμμεσα, μέσω ενός διαχρονικά πανομοιότυπου, ως προς τη γενική του διάρθρωση, μύθου που θέλει οι παρεκκλίνουσες και οι απορριπτές από το κοινωνικό σύνολο συμπεριφορές στην ουσία να εξορκίζονται με το να αποδίδονται σε απόκοσμες και αφύσικες υπάρξεις, κατά κύριο λόγο γυναικείες. Από τις γυναικείες αυτές υπάρξεις άλλες εξοβελίζονται από τον κόσμο του ανθρώπου και άλλες κατοικούν, ούτως ή άλλως, έξω από τα όρια των ανθρώπινων κοινωνιών. Τέτοιες είναι οι Γοργόνες, οι Νεράιδες, οι Λάμιες και άλλα απόκοσμα και εξωτικά όντα.

Στους μύθους και στις παραδόσεις πολλών πολιτισμών που κυριαρχούνται από το πατριαρχικό σύστημα παραγωγής και αναπαραγωγής των κοινωνικών αξιών, ιδιαίτερη θέση έχει η σύνδεση της γυναικείας ομορφιάς και

της γυναικείας ερωτικής έλξης με τον κίνδυνο. Μία από τις πρώτες ιστορικά αναφορές βρίσκεται στο έργο του Ησίοδου *Έργα και Ημέραι* (57-82). Η Πανδώρα, η πρώτη γυναίκα που εμφανίζεται στον κόσμο, το αντίστοιχο της Λίλιθ στη βαβυλωνιακή μυθολογία και της Εύας στην εβραϊκή, αν και προικισμένη με πολλά δώρα –όπως δηλώνει άλλωστε και το όνομά της– από τους θεούς, αποδεικνύεται, εξαιτίας της επικίνδυνης γοητείας της, το απόλυτο κακό που έστειλε ο Δίας στο ανθρώπινο γένος για να το τιμωρήσει, επειδή δέχτηκε από τον Προμηθέα τη φωτιά. Στην ελληνική μυθολογία αναφέρονται και άλλες γυναικείες μορφές, στις οποίες το χαρακτηριστικό της θελκτικής ομορφιάς αποτελεί δείκτη επικινδυνότητας, με πιο γνωστό παράδειγμα τις φτερωτές Σειρήνες (από τη ρίζα *sir-*, «θέλω, γοητεύω»),⁵ οι οποίες αποτελούσαν την προσωποποίηση της σαγήνης και του θανάτου μαζί. Από τις πιο αντιπροσωπευτικές, επίσης, κατηγορίες επικίνδυνων θηλυκών μορφών στην αρχαιοελληνική μυθολογία είναι οι Έμπουσες και οι Λάμιες. Οι Λάμιες λέγεται ότι είχαν ουρά φιδιού στη θέση των ποδιών και μεταμορφωμένες σε ωραίες γυναίκες, ανέβαιναν στη γη από τον Κάτω Κόσμο και αποπλανούσαν νεαρούς άνδρες.⁶ Ο Αριστοφάνης στους *Βατράχους* (289-95) αναφέρεται στην πανέμορφη Έμπουσα, που μπορούσε να μεταμορφώνεται σε τέρας με πόδια από χαλκό ή μπρούντζο, ή από κοπριά. Αυτό που συνδέει όλες αυτές τις θηλυκές και ταυτόχρονα δαιμονικές υπάρξεις, είναι η μαγική δύναμη της ερωτικής έλξης που διαθέτουν για να καταστρέφουν τους άνδρες. Πρόκειται για το μοτίβο της «ολέθριας αποπλάνησης», που συναντάται στη μυθολογία και στη λογοτεχνία πολλών πολιτισμών.

Αλλά ας περάσουμε στους νεοελληνικούς λαϊκούς μύθους και στις παραδόσεις, όπου συναντούμε το ίδιο μοτίβο, δηλαδή τη γυναικεία ομορφιά και γοητεία, που καθίστανται, όπως θα δούμε, απολύτως επικίνδυνες ιδιότητες. Γυναικείες μορφές της λαϊκής παράδοσης, όπως οι Γοργόνες, οι Νεράιδες, οι Λάμιες, οι Γελλούδες, οι Στρίγγλες, θεωρούνται επικίνδυνα θηλυκά ξωτικά τα οποία αποτελούν απειλή για τους ανθρώπους αλλά και τα ζώα.⁷ Οι θηλυκές, λοιπόν, αυτές μορφές, παρόλο που η καθεμία αποτελεί ιδιαίτερη ύπαρξη με ξεχωριστή ταυτότητα, έχουν συχνά κοινά χαρακτηριστικά. Κατά τον Κυριακίδη,⁸ «*η σύγχυσις δ' αυτή δεν είναι τι άγνωστον εις την νεοελληνικήν, αλλά και εις πάσαν δαιμονολογίαν, εις την οποίαν συχνότατα και ιδιότητες και ονόματα από είδος εις είδος μεταφέρονται και γενικεύονται*». Η ρευστότητα

στη διάκριση αυτών των μορφών μεταξύ τους, όπως και ο συγκερασμός των χαρακτηριστικών τους δεν είναι βέβαια κάτι τυχαίο, καθώς όλες οι παραπάνω μορφές παρουσιάζονται στους μύθους, στα παραμύθια και στις παραδόσεις να εκπροσωπούν ένα χώρο ο οποίος χαρακτηρίζεται από παραβιάσεις ρόλων, ορίων και ταυτοτήτων.

Από τα εξωκοσμικά γυναικεία πλάσματα που μνημονεύονται στη λαϊκή λογοτεχνία, παρατηρούμε ότι οι Νεράιδες, οι Λάμιες και οι Γοργόνες διαθέτουν ως κύριο χαρακτηριστικό της ύπαρξής τους έντονο ερωτισμό, ο οποίος εκφράζεται είτε μέσω της προκλητικής συμπεριφοράς τους, είτε μέσω της εξαιρετικά θελκτικής, πλην ολέθριας, εξωτερικής τους εμφάνισης. Οι μορφές αυτές άλλοτε παρουσιάζονται να μην διαφέρουν στο σώμα από τις κανονικές γυναίκες και άλλοτε έχουν διπλή υπόσταση, δηλαδή, ενώ το πάνω μέρος του σώματός τους είναι γυναικείο, με εξαιρετικό κάλλος, το κάτω είναι ζωώδες.

Στην παρούσα μελέτη θα περιοριστούμε στον σχολιασμό των διηγήσεων που αναφέρονται μόνο στις Νεράιδες,⁹ επειδή αυτές αποτελούν την πιο αντιπροσωπευτική κατηγορία γυναικείων μορφών στις λαϊκές διηγήσεις με ομορφιά εξαιρετική, αλλά και έντονο ερωτισμό. Ένας επιπλέον σημαντικός λόγος που δικαιολογεί την εστίασή μας στις Νεράιδες είναι το γεγονός ότι διαθέτουμε εξαιρετικά μεγάλο αριθμό σχετικών διηγήσεων, γεγονός που καθιστά το έδαφος της συζήτησής μας ασφαλέστερο. Στις *Παραδόσεις* λ.χ. του Πολίτη (1904) καταγράφονται 160 παραδόσεις για Νεράιδες από πολλές περιοχές του ελληνικού χώρου, ενώ ο αριθμός των παραδόσεων για άλλες ανάλογες γυναικείες μορφές είναι κατά πολύ μικρότερος: 17 για τις Λάμιες, 11 για τις Στρίγγλες και πέντε για τις Γοργόνες. Η μεγάλη διάδοση παραδόσεων και μύθων για τις Νεράιδες αποδεικνύεται και από τον επίσης μεγάλο αριθμό ονομασιών που τους αποδίδονται: *ανεράιδες, αναράδες, αναγριαλούδες, αερικές, ξωτικές ή ξουθκές, αγερικά, ανεμικές, ξενικές, ξωνέρια, ναραγίδες κυράδες, αρκόντισσες, μελιγάνες, μελιτένιες, αγεραγίδες, αγελούδες, αγγελούδες, αλονοστίνες, αβραγίδες, ασπροφόρες, καλορίζικες, διαβόλισσες, νεράεσσες, πεγαδίστριες* κ.ά.¹⁰ Ένα άλλο στοιχείο που μας υπαγόρευσε να εστιάσουμε την προσοχή μας στις Νεράιδες είναι το γεγονός ότι οι γυναικείες αυτές εξωτικές υπάρξεις, αν και αρνησκόσμες, καθιερώνουν, όπως θα δούμε, σε αντίθεση με τις άλλες συγγενικές τους μορφές, κάποιες επαφές με την κοινωνία των ανθρώπων, και είναι οι μόνες που εισέρχονται στον

χώρο του πολιτισμού, υιοθετώντας κοινωνικούς ρόλους - έστω και πρόσκαιρα. Με άλλα λόγια, πρόκειται για την πιο χαρακτηριστικά αμφίσημη κατηγορία μυθικών γυναικείων μορφών, καθώς βρίσκονται ανάμεσα σε δύο κόσμους: τον κόσμο της φύσης και τον κόσμο των ανθρώπων και του πολιτισμού· δηλαδή, πρόκειται για μορφές στην κυριολεξία «*betwixt and between*» (μεταξύ φύσης και πολιτισμού), κατά τη διάσημη πλέον φράση του Victor Turner.¹¹

Η οριακότητα, όπως και η ρευστότητα ορίων μεταξύ κατηγοριών, εννοιών κ.λπ. αποτέλεσε ένα από τα κατεξοχήν αντικείμενα έρευνας στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, με προεξάρχουσες τις μελέτες του Arnold van Gennep, του Victor Turner και της Mary Douglas. Ο van Gennep (1977) χρησιμοποίησε τον όρο “διάβαση” για να χαρακτηρίσει τον ενδιάμεσο (“liminal” από το λατ. *limen*= κατώφλι) μεταξύ δύο κατηγοριών χώρο. Με τον χώρο αυτό, σύμφωνα με τον Turner (1997), σχετίζονται ή συνδέονται έννοιες, υπάρξεις και γενικότερα οντότητες αμφίσημης ταυτότητας, όπως ανδρόγυνες υπάρξεις (ταυτόχρονα αρσενικές και θηλυκές), θηριόμορφες (ταυτόχρονα ζώα και άνθρωποι), όπως είναι οι Γοργόνες, οι Κένταυροι και άλλες δίμορφες υπάρξεις. Η Mary Douglas,¹² από την άλλη πλευρά, υποστήριξε ότι υποκείμενα, αντικείμενα, ενέργειες ή “εκφωνήματα” (*utterances*), που ανήκουν σε περισσότερες από μία κατηγορίες ή συμφραζόμενα, θεωρούνται απειλή για την ταξινόμηση των πραγμάτων, επειδή ακριβώς καταργούν τη διαχωριστική γραμμή, η οποία ορίζει τις κατηγορίες που έχει θεσπίσει ο άνθρωπος στο κοινωνικό του περιβάλλον. Ο Turner¹³ επισημαίνει και άλλες ιδιότητες της αμφισημίας και της οριακότητας. Κατά την άποψή του, οι ενδιάμεσες καταστάσεις λειτουργούν ως ένα είδος κοινωνικού “μετασχολιασμού” (*metacommentary*), που έχει ως στόχο την άμβλυση των εντάσεων μέσα σε ένα κοινωνικό σύνολο και την αποκατάσταση μιας διαταραγμένης ισορροπίας με τη συμβολή “επανορθωτικών” (*redressive*) διαδικασιών. Παράλληλα, παρέχουν τη δυνατότητα δημιουργίας νέων δομών, όταν οι υπάρχουσες είναι ανεπαρκείς, προσφέροντας έτσι τη δυνατότητα “επανεκτίμησης των αξιών” (*transvaluation of values*). Οι παραπάνω απόψεις των επιστημόνων και ιδιαίτερα οι αμέσως προηγούμενες του Turner θα μας φανούν χρήσιμες στη συνέχεια, προκειμένου να προσεγγίσουμε ερμηνευτικά το αφηγηματικό υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας.

Νυφικό μαξιλάρι κεντημένο με πολύχρωμα μετάξια και χρυσή κλωστή σε τρυπητό κάμπο. Στο κέντρο εικονίζει φτερωτή γυναικεία μορφή, την “καλή νεράιδα”, η οποία προστατεύει τη νύφη και τον γαμπρό κάτω από τις φτερούγες της. Τα υπόλοιπα θέματα –σχηματοποιημένες ανθρώπινες μορφές, ζώα, πουλιά και άνθινα στοιχεία– είναι σε αισθητά μικρότερη κλίμακα και συμπληρώνουν τον διάκοσμο.

Από τη Λευκάδα, 17ος-18ος αι. 1,52 x 0,48 μ.
Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, αρ. ευρ. ΓΕ 6262.

Επιστρέφοντας στις Νεράιδες, θα προχωρήσουμε τον σχολιασμό μας παραθέτοντας, όπου χρειάζεται, λέξεις, φράσεις ή, κάποιες φορές, και ολόκληρο το κείμενο ορισμένων παραδόσεων, επειδή η παρουσία του πρωτογενούς εμπειρικού υλικού μπορεί να καταστήσει τα συμπεράσματά μας περισσότερο ασφαλή.

Οι τόποι όπου αναφέρεται ότι ζουν οι Νεράιδες βρίσκονται εκτός των ορίων των ανθρώπινων κοινοτήτων. Τα δάση, τα σπήλαια, οι πηγές, τα πηγάδια, τα ποτάμια, τα λαγκάδια, τα λιβάδια, τα αλώνια, τα τρίστρατα, οι ακροποταμιές, οι τόποι «που έχουν δέντρα πολλά και νερά»¹⁴ κ.ά. αναφέρονται στις λαϊκές διηγήσεις ως τόποι όπου κατοικούν ή συχάζουν οι Νεράιδες.¹⁵ Οι συγκεκριμένοι τόποι θεωρούνται ιδιαίτερα επικίνδυνοι: «Και περί των μερών, εις α εμφανίζονται νεράιδες, λέγεται, όπως και περί των στοιχειών, ότι σκοντάβγουν, σφαντούν, στοιχειάζουν και περί του ιδόντος αυτάς, ότι εσκοντάφτηκεν, εσφαντάχθηκεν, εστοιχειάστηκεν».¹⁶ Στα μέρη αυτά οι Νεράιδες παρουσιάζονται «[...] [Ω]ς και πάντα τα πονηρά πνεύματα [...] το μεσονύκτιον, αλλά και την μεσημβριάν [...],¹⁷ «[...] το γάργαρα του μεσημεριού, και πάσαν κακὴν ὥραν». Τραγουδούν και χορεύουν «[...] το δαιμονικό τους χορό [...]¹⁸ με συνοδεία οργάνων: «Χουρεύν' οι Νιράιδις οὐλ' νύχτα μι τα βιουλιά κι τ'ς ακούει οὐλους ου κόσμους».¹⁹ «Οι Νεράιδες χορεύουνε στον αέρα και βαρούν νταβούλια [...].²⁰ «[...] [Α]λλες εβαρήγανε τα ὄργανα, νταούλια, καρμουτζες, ντέφια, σουραύλια, φλογέρες, λαγούτα, βιολιά, ντρομπέτες, τιδες και δεν είχαν εκεί πέρα. Άλλες εχορεύανε το σουρτό, κι άλλες εκαδόντουσανε κι ετηράγανε».²¹ Όποιος συναντήσει και ενοχλήσει τις Νεράιδες στα μέρη αυτά κινδυνεύει: «Ούτος θα πάθει αφεύκτως κακόν. Ἡ θα γίνει κωφός ή θα χάσει την ὄρασίν του. Πολλάκις τρελλαίνεται, άλλοτε χάνει την μίαν των χειρών του, τον ένα των ποδών του ή άλλο τι παραπλήσιον κακόν πάσχει».²² «Οι αγεραγίδες επήραν την μιλιάν του».²³ «[...] [Μ]πορούν να σου κάνουν μεγάλο κακό: να σου πάρουν εύκολα τη φωνή και να σ' αφήσουν μονυγκό, να σου κάνουν κακό στο μυαλό, να σε κάνουν σακάτη και ν' αναγκάσουν κατόπιν τους δικούς σου να τρέχουν στις μάγισσες για να σου ξαναδώσουν την υγείά σου, ή τον παπά να προσπαθήσει με διαβάσματα να σε κάνει καλά».²⁴ «Εντός επαράκουσεν τὸ' εν ἤφυνεν τὸ' επεράσαν οι ξενικές. Τότες τού δωσε μια 'πό 'φτές μιαν πατσιάν [μπάτσο] τὸ' από τότες το σταγόνιν του επόμεινε στραβό».²⁵ «Εἰς του Μώρου το λαγκάδι βγαίνουν αγεραγίδες. Ένας γέρος επήγεν να πιει την νύκταν και δεν επροσκύνησεν και τον εστραβώσαν».²⁶

Ποια είναι λοιπόν τα χαρακτηριστικά εκείνα που απο-

δίδονται στις Νεράιδες και τα οποία αποβαίνουν ολέθρια, γεγονός που καθιστά τις υπάρξεις αυτές ιδιαίτερα επικίνδυνες; Θα ξεκινήσουμε πρώτα από την εξωτερική εμφάνισή τους: το πρώτο, λοιπόν, ολέθριο χαρακτηριστικό είναι η εξαιρετική ομορφιά. Ο υπερθετικός τρόπος με τον οποίο περιγράφεται η εξωτερική εμφάνιση των Νεράιδων είναι πολύ χαρακτηριστικός: «Οι Νεράιδες είναι γυναικες πολύ ὄμορφες, με μακριά ξανθά μαλλιά [...].²⁷ «Ἡ ομορφιά τους ήταν αμολόμπο πράμα».²⁸ «[...] [Γ]υναίκες πορρά ωραίες, ως αι ακτίνες του ηλίου».²⁹ «Στου Γουλέ το πηγάδι, στη σννοικία των Ταξιαρχών στην Τρίπολη, βγαίνει μια Νεράιδα, σαν την πεντάμορφη του κόσμου, τόσο ὄμορφη είναι [...].³⁰ «Εἶναι γυναικες νέες, πολύ ὄμορφες, αλλαμένες ή ασπροφῶρες [...].³¹ «Ανοίγει λίγο τα μάτια του, κοιτάζει και βλέπει κάτι γυναικες, κάθε μια πιο ὄμορφη από την ἄλλη, να το 'χουν στρώσει στο χορό. Ο Γεροθανάσης κατάλαβε πως ήταν Νεράιδες [...].³² «Σ'μά [σιμά= κοντά] στα μεσάνυχτα γλέπ' ἄξαφνα να 'ρχουντι πουλλές Νιράιδις, ὄμορφις σα διές [= θεές] [...].³³ «Γυρίζει και τι να ιδεί! Δυο Νεράιδες πόλαμπε οὐλη η ρεματιά [...].³⁴ Η ομορφιά τους μάλιστα περιγράφεται να ξεπερνάει την ομορφιά κάθε άλλης γυναίκας: «[...] με μιας ἔλαμψε το σπίτι από την ομορφιά της, γιατί, σα Νεράιδα που ήταν, ξεπερνούσε ὄλες τις γυναικες στην ομορφιά».³⁵ Στοιχείο της ομορφιάς τους αποτελεί και η αμφίεσή τους: «Κοντά στους Αφεντικούς Μύλους ἔβγαине την ημέρα μια Νεράιδα με πράσινα μαλλιά, που τα στόλιζε με μαργαριτάρια και μεριτζάνια και εστεγγωνε τα ρούχα της στους βράχους. Τη νύχτα με το φεγγάρι η ἴδια Νεράιδα εχόρευε απάνω στα κύμματα της θάλασσας».³⁶ «[...] [Ε]ίδε [ενν. κάποιος] ξαπλωμένη [...] μια γυναικα ως δεκαφτά χρονών. Άλλο δεν μπορούσε να είναι παρά Νεράιδα, γιατί ήτανε πάρα πολύ ὄμορφη, κι είχε φορέματα αρχοντικά, διαφορετικά από κείνα που φορούν στα χωριά μας».³⁷

Το πιο εντυπωσιακό ωστόσο στοιχείο επάνω τους, που συνδέεται με τη θηλυκότητα, είναι τα μακριά ξανθά μαλλιά ή «τα χρυσά μαλλιά», όπως αναφέρονται συχνά στις διηγήσεις: «Ήταν Νεράιδα με ξανθά μαλλιά, ὄμορφη σαν το κρύο νερό».³⁸ «Ασπροφῶρα Νεράιδα μ' ολόχρυσα μαλλιά [...].³⁹ «Ένα κορίτσι ὄμορφο, με πράσινα μάτια, με χρυσά μαλλιά, ἄσπρη σαν το χιόνι, μια Νεράιδα, γιούλη μου».⁴⁰ «[Β]λέπει ἄξαφνα μια γυναικα, που ήτανε ντυμένη στα μεταξωτά, κι εστεκότανε μπροστά στη βρύση, κι εχτένιζε τα μαλλιά της, που ἔφταναν ως τα νύχια».⁴¹ «Εἶχε ξέπλεγα τα μαλλιά της μακριά-μακριά και ήτανε κάτασπρα ντυμένη».⁴² Υπάρχουν και κάποιες αναφορές σε μακριά μαύρα μαλλιά, που ωστόσο και αυτά συμβάλλουν στην ανάδειξη της γοη-

τείας και της ομορφιάς τους: «Οι Νεράιδες είναι πανώριες κοπέλες με μάτια αμυγδαλωτά με μακριά μαύρα μαλλιά και είναι πάντα ασπροντυμένες».⁴³

Τα μαλλιά τους, ωστόσο, αποτελούν και στοιχείο της δύναμής τους, γι' αυτό, αν τα χάσουν, αιχμαλωτίζονται. Έτσι, στις διηγήσεις αναφέρεται ότι για να υποτάξει κάποιος μια Νεράίδα και να την κάνει να τον ακολουθήσει πρέπει να αποσπάσει κάποιες τρίχες από τα μαλλιά της ή να την αρπάζει από τα μαλλιά.⁴⁴ Ο ανθρωπολόγος Edmund Leach, αλλά και άλλοι που ασχολήθηκαν με τους συμβολισμούς των μαλλιών στις προβιομηχανικές, παραδοσιακές κοινωνίες, υποστηρίζουν ότι πρόκειται για ένα στοιχείο που συμβολικά συνδέεται με τη δύναμη, τη γονιμότητα και τη σεξουαλικότητα. Ο Leach (1958), στο άρθρο του με τίτλο «Magical Hair», παρατηρεί ότι τα μακριά μαλλιά εκλαμβάνονται ως σύμβολο έντονης σεξουαλικότητας, ενώ το κόψιμο των μαλλιών συμβολίζει σεξουαλική υποταγή, όπως ακριβώς στην περίπτωση του ευνουχισμού· και προσθέτει: «Συχνά, στο πλαίσιο εθιμοτυπιών βλέπουμε τα μαλλιά να χρησιμοποιούνται ως σύμβολο λ.χ. της βασιλείας κάποιον άρχοντα [...] της θείας φύσης κάποιας θεότητας [...] της γονιμότητας των καρπών ή ως το μαπα ηρωικών πολεμιστών, λ.χ. του Σαμψών. Η κεφαλή της Γοργόνας», παρατηρεί ο Leach,⁴⁵ «[...] δεν αποτελούσε μονάχα φαλλικό σύμβολο αλλά ήταν αυτό καθεαυτό σύμβολο δύναμης».

Αν εξετάσουμε το ελληνικό αφηγηματικό υλικό για τις Νεράιδες, θα διαπιστώσουμε ότι και εδώ γίνεται λόγος για την υποταγή της Νεράιδας με το κόψιμο ή τον έλεγχο των μαλλιών της: «[...] είχαν οι καλές αρχόντισσες χορό. Εγώ μουν εις το κέφι κι επέρασ' από μέσ' αφ' τοx χορό και μιανής επρόκαμα και της ήρπαξα τρίχες χρουσές αφ' τα μαλλιά της και τις ήβαλα μες στο ρολόμ μου. Από τότες, όπον κι αν επή-αιννα νύχτα μοναχός μ' εντάμωνεν και μού λεεν: "Α! Κωστή, τι καλός πού 'σαι. Τι όμορφος. Εσύ, άμα δες, θα μου δώκεις ό,τι μου πήρες. Δος μου τα μαλλιά μου, κι ό,τι άλλο δες να σου δώκω". Εγώ εν της τά 'δινα και την είχα πια κάθε βράδν γιαβουκλού [= αγαπητικιά]. Ύστερι, την εβαρέθηκα και της τά 'δωκα κι απέ τότες εν την εμετάδα».⁴⁶ «[Μ]πορεί [ενν. κάποιος] να την αρπάζει από τα μαλλιά την Αλουστίνα και να την φέρει στο σπίτι του. Εκεί μπορεί να την έχει σα δούλα, και σ' όλα θα προκόβει, γιατί ό,τι κι αν πιάνει εκείνη θα πληθαί-νεν».⁴⁷ «Οι παλαιοί ελέα, σαν εύρεις το μεσημέριν Αλουστίνες, να προφτάσεις να πιάσεις καμιάν από τα μαλλιά. Αν πιάσεις καμμιάν Αλουστίνα, να τη βάλεις να 'λέθει [= αλέθει]· ποτές δεν σώνεται το λέσιμον της Αλουστίνας».⁴⁸

Το δεύτερο χαρακτηριστικό που καθιστά τις Νεράιδες ιδιαίτερα επικίνδυνες είναι η εκδικητική και συχνά βίαιη συμπεριφορά τους. Κύριο στόχο της συμπεριφοράς αυτής αποτελούν οι άνδρες: τους κυνηγούν και «[η] μία τον άρ-παχνε και η άλλη τον τρανάε από την άλλη μεριά. Και τά πα-θε που είπε τ' όνομά του [...] τον πήγανε ίσια με το σπίτι του. Μπήκε μέσα κείνος κι έκλεισε. Εστάθηκν κείνες απ' όζω και με τα λιθάρια σπάσανε ούλη τη νύχτα τα κεραμίδια».⁴⁹ Η βίαιη συμπεριφορά φτάνει μάλιστα σε ακραίο σημείο με αποτέλεσμα τα θύματά τους να οδηγούνται στον θάνατο: «Οι Νεράιδες όμως δύμωσαν, γιατί εννόσαν το σκοπό του, και έπεσαν καταπάνου του και τον εκομμάτισαν».⁵⁰ «Κοντά στην Καστριτοπούλα έβγαине για Νεράίδα και είχε κοντά της τον Παναγιώτη το Γαντέ και τον αγάπαγε· ούλο κοντά της τον ήθελε. Νια βολά έφνυε ο Γαντές, κι επήγε στην Καλαμάτα. Εκεί έκατσε εφτά χρόνια, κι εξανάρθε στην Τρομπολιτσά. Εκεί που πέρναγε από της Καστριτοπούλας το σπίτι, είχε πλια αλψομνημένα τη Νεράίδα, τη γλέπει έξαφνα, ήτανε μεσημέρι, και πνγαίνει και του λέει: "γιατί την άφηκες;" "Έτο' ήδελα", λέει, "άλλη βολά να μη μου μιλήσεις, για δε σε δέλω". Τ' ακούει η Νεράίδα, τι τα δες, ελύσσαξε από το θυμό της. Τον κυνηγάει, τον κυνηγάει, και θα τον έφτανε, αν δεν επρόφτανε να περάσει το όριο της· γιατί, λέει, άμα φτάσει στο όριο της η Νεράίδα, δεν μπορεί πλια να κάνει βήμα».⁵¹ Ας προσέξουμε στο σημείο αυτό την αναφορά στο όριο με το οποίο ορίζεται η επικράτεια του κόσμου της Νεράιδας.⁵²

Η βιαιότητα όμως που εκφράζουν οι Νεράιδες δεν στρέφεται μόνο προς το ανδρικό φύλο, αλλά αποτελεί γενικότερο και σύμφυτο στοιχείο της ταυτότητάς τους, που εκδηλώνεται αδιάκριτα σ' όποιον τις ενοχλήσει. Συχνά θύματα εμφανίζονται και γυναίκες: «Μια γυνάικα πήγε μια φορά στα χωράφια. Εκεί που πήγαινε σκόνταψε σε Νεράιδες που έτρωγαν και τους εκάλασε την πouxία. Εκεί-νες εθύμωσαν και της έδωσαν ξύλο και της πήραν και το νου της».⁵³ «Οι Νεράιδες εθύμωσαν και όρμησαν κατά πάνω της, και αφού την εφασκέλωσαν, ύστερα την έδειραν στα γερά και την άφησαν μισοπεδαμένη. Το σώμα της καταμελάνιασε από τις ξυλιές, και πέντε μήνες έκαμε στο κρεβάτι».⁵⁴ Σε κάποιες περιπτώσεις η εκδήλωση βίας απέναντι στις γυναίκες εμφανίζεται να είναι αποτέλεσμα γυναικείου ανταγωνισμού και φθόνου απέναντι σε ενδεχόμενες αντιζήλους τους: «[...] ένα άλλο κορίτσι, πολύ όμορφο, περνούσε τη στιγμή που δύο Νεράιδες διασκεδάζαν μαζί με δύο παλικάρια που είχαν αρπαγμένα. Εθύμωσαν πολύ και την άρχισαν στο ξύλο. Οι δύο νέοι τις δερμοπαρακαλούσαν

να μην το σκοτώσουν το καπμένο το κορίτσι, αυτές όμως, και από ζήλια επέμεναν να την γκρεμίσουν από ένα βράχο· και την έφεραν ως την άκρη του γκρεμού, που ήταν αδύνατο να μην πέσει. Το δυστυχισμένο το κορίτσι δεν έπεσε από το γκρεμό, αλλά τι τα θέλεις, τόσο κακό της έκαμαν οι Νεράιδες, που ύστερα από μια εβδομάδα πέθανε».⁵⁵

Από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις βίαιης συμπεριφοράς είναι εκείνες που συναντούμε σε παραδόσεις όπου τα θύματα είναι μικρά βρέφη, γεγονός που καθιστά τις Νεράιδες και αρνητικό πρότυπο μητρότητας. «Οι Νεράιδες πάνε τη νύχτα στα σπίτια δίχως να φαίνονται, κι όπου εύρουν παιδιά να κοιμούνται αφύλαγα, τους ρουφούν το αίμα. Αντά τα δυστυχισμένα παιδιά είναι κίτρινα και αδύνατα, και τα λεν νεραϊδογλυμμένα».⁵⁶ «[...] [Π]νίγουν τα τέκνα, τα οποία συναντώσι κατά τη διάβασίν των, όταν μάλιστα ευρίσκονται μέσα σε λαγκάδι ή κοντά σε πηγάδι».⁵⁷ «Και τα παιδικιά εν έν' καλόν να τ' αφήνει κανείς μονάχα μέσα σε λαγκάδιγ γη κοντά σε πηγάδι, γιατί έχει αγεραγίδες κι άμα τύχει κακή ώρα και περνούσιν άλλα πνίγουνσιν κι άλλα τ' αλλάζουσιν. Αν εν όμορφα, τα παίρνονσιν και βάλλουσιν τα δικά των, κάτι άσκημα, στραβομούρικα γη σακάτικα».⁵⁸ «Εις τη θέση Καναλάκια μια φορά επήαινε μια μικρομάννα κι είχε κρεμάσει από τον πλάτανο τη νάκα [= κούνια] με το παιδί της, που ήτανε σαν τα κρύα τα νερά. Αλλά οι Ανεραίδες της το κλέψανε, και της έβαλαν στη νάκα ένα άλλο κατσιμουδιασμένο, γογάρικο, κατσομαλλιασμένο π' ούλο ενιαούριζε».⁵⁹

Το στοιχείο εκείνο όμως που αναδεικνύει με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο τη δύναμή τους είναι η σεξουαλική τους υπεροχή έναντι των ανδρών και γενικότερα η εκδήλωση έντονου ερωτισμού. Το τρίτο, λοιπόν, χαρακτηριστικό είναι ο έντονος και απειλητικός ερωτισμός τους. Οι Νεράιδες αποτελούν αδιαμφισβήτητα τις πιο ερωτικές μορφές της λαϊκής παράδοσης. Χαρακτηριστικό του έντονου ερωτισμού τους αποτελεί η αντιστροφή, στην περίπτωση τους, των ρόλων που συνήθως αποδίδονται στα δύο φύλα. Οι Νεράιδες, εκπροσωπώντας το σχήμα της γυναίκας-κυνηγού, προκαλούν τους άνδρες, χρησιμοποιώντας κάθε μέσο, προκειμένου να συνευρεθούν ερωτικά μαζί τους. Όταν, μάλιστα, ο υποψήφιος εραστής αντιστέκεται στον προκλητικό ερωτισμό τους, προκαλεί την οργή τους, γεγονός που στέκεται αφορμή για βίαιη συμπεριφορά από τη μεριά τους. Τα παραδείγματα είναι πολλά και αξίζει να παραθέσουμε μερικά. «Λεν πως σα διαβεί κανείς τα μεσάνυχτα από τον Φονιά το λαγκάδι, αν είναι νιος ανύπανδρος, βγαίνουν Νεράιδες και μπροστά απ' όλες μια πεντάμορφη που φαίνεται θα να 'ν βασιλίσσά

τους, κι αυτή χτυπάει το νιο με τ' ολόχρσο ζουνάρι της.⁶⁰ Κι από τότες ο νιος χάνει τα συλλοϊκά του· θέλει να πάει κοντά της. Κεϊνη χάνεται με τες άλλες Νεράιδες μέσα τη λαγκαδιά, κι εκείνος γέρνει στο χωριό παρμένος, ο κακόμοιρος. Κι από τότες παίρνει δίπλα τες ράχες και τα περίορα, γυρεύοντας τη Νεράϊδα».⁶¹ «Οι Νεράιδες μπορεί να γινούνε ό,τι δεσ' γυναικες είναι, μα μεταμορφώνονται και σ' άλλα αερικά. Φορούνε όμορφα σκοντιά χρυσά, κι ουλοένα γλεντάνε, τραγουδάνε και χορεύουνε. Έχουνε λογώνε όργανα, νταούλια, σιουρίχτρες, χίλια δυο. Δεν κοτάει να ζυγώσει κανείς κατά το Νεραϊδοβούνι. Όγοιος τις γλέπει, λαβαίνει [= λαβώνεται]· ή γίνεται ζουρλός ή αρρωσταίνει κάμποσον καιρό, κι αν δεν τον διαβάσουνε ενκέλαιγο, δε γιατρεύεται».⁶² «Όντας περάσει άνθρωπος τον καλοπιάνουνε να πάει κοντά τους, κι άμα πάει τον λένε πειστικά λόγια ίσια με που τον φέρνονε στα νερά τους, και τον πείδουνε να κοιμηθούνε αντάμα. Οι Νεράιδες εκείνες είναι όμορφες, που άμα τις ιδεί κανείς ζουρλένεται από την αγάπη, και σαν τον ειπούνε τρία λόγια πηγαίνει κοντά τους στις σπηλιές».⁶³ «Όποιος άνθρωπος ζυγώσει κοντά σ' αυτές θα πάθει [...] πρώτα τον αγκαλιάζουν και τον φιλούν και τον αναγκάζουν κι αυτόν να τις φιλήσει, κι ύστερα τον γκρεμίζουν από ψηλά τους βράχους και τον κατακομματιάζουν».⁶⁴ «Όγοιος περάσει νύχτα ή ντάλα μεσημέρι από το Νεραϊδοβούνι, δίχως να ξέρει πως βγαίνουνε Νεράιδες, και τον ιδούνε, πάει! Τον πέφτονε κοντά, και τον παίρνονε μαζί τους. Από τότενες πλια χάνεται ο άνθρωπος. Τον κρατούνε δυο τρεις ημέρες, και λένε τάχατες, “ξέρω κι εγώ;”, πως κάνουν αμαρτία και γεννούν παιδιά. Τον εταϊζούνε εκεί μέσα κάτι δικά τους φαγιά· ένα αλλόθριο ψωμί, μαύρο σφικτό, και προσφάγια αλλόθρια, μαύρα και μαγαρισμένα, και τότε ξεγαρντίζονε με δικά τους κρασιά»⁶⁵ και κοιμούνται, λέει, αντάμα, κι ο άνθρωπος τελευτάει από τις αγκαλιές τους. Υστερινά τον απολάνε, και κείνος τότενες γυρνάει τα όρη και τα βουνά, σαν τρελαμένος· γίνεται κατακίτρινος, σικνός και ξεραγκιανός σαν τσίρος. Αρχινάει πλια και σώνεται, και θα πεθάνει, αν δεν τον ξορκίσουνε οι μαϊστρες [= γυναίκες που ξέρουν να κάνουν μάγια]».⁶⁶ «Ο γέρο Κατσιαβός, από το Μπεντένι, όντας ήτανε νιος, εκαδότανε να βολά σε να ακροποταμιά, κι επήγε να Νεράϊδα ντυμένη σα βλάχα με ολόχρσα μαλλιά, και ωραία, πλια, που δεν είχε όμοιά της, και τον αγκάλιασε, και από τότενες τον έπαιρνε ουλοένα απόκοντα. Μα εκείνος δεν την ήθελε κι ούλο της εξέφευγε. Νια βολά τον βρίσκει μεσημέρι και του λέει: “Να χωρίσεις τη γυναίκα σου και να στεφανωθείς εμένανε”. – “Εννοια σου”, λέει ο Κατσιαβός, “ετούτο μας έλειπε”. Τη Νύχτα που επήγε να κοιμηθεί με τη γυναίκα του, να σου κι έρχεται η Νεράϊδα, όμορφότερη από ούλες τις φορές και γδένεται και πέφτει στη

μέση, κοντά στον Κατσιαβό γυρωμένη. Κάπως κάνει να την διώξει και να την αποπάρει με τις βρυσιές, σηκώνεται, μάτια μου, και τον βουτάει στο λαιμό για να τον πνίξει. Της αρπάζει το χέρι ο Κατσιαβός και τη σπρώχνει ύστερα, αρπάζει το καριοφίλι και πάει να της ρίξει μα εκείνη εκάθηκε». ⁶⁷ «Οι νεράιδες είναι γυναίκες πολύ όμορφες, με μακριά ξανθά μαλλιά και αγαπούν τις χαρές και τα γλέντια [...] Μα αρπάζουν και όμορφα παλικάρια για να κοιμούνται μαζί τους» και όποιος κοιμηθεί με Νεράιδα δεν μπορεί να πλησιάσει άλλη γυναίκα. Γι' αυτό για κείνους που είναι ανίκανοι με τις γυναίκες, λέγουν πως τους άρπαξαν, όταν ήσαν μικρότεροι, οι Νεράιδες». ⁶⁸ Κάποιες φορές η έντονη ερωτική συμπεριφορά φτάνει στα όρια της λαγνείας, κάτι που αποτελεί επίσης δείκτη του κινδύνου της γυναικείας σεξουαλικότητας, όπως αυτή παρουσιάζεται στις διηγήσεις για τις Νεράιδες. Έτσι, σε παράδοση από τη Λέσβο αναφέρεται: «Ξιγυμνώνουντι γοι καταραμένες τσίτσιρου κι σε φονιάζουν να πας κοντά τους· μονάχα να φυλάγισι, πιδί μ'». ⁶⁹ Χαρακτηριστοί, επίσης, όπως «θηνκοί διάβολοι» είναι ενδεικτικοί αφενός της ερωτικής επιθυμίας που προκαλούν και αφετέρου του κινδύνου που εκπροσωπούν: «Η Νιράγίδα είναι μια γυναίκα απηλή μι μιγάλα κι ψηλά πονδάρια κι μι μακριά ξέπλεκα κι αχτένιστα μαλλιά. Αυτοί οι θηνκοί διαβόλοι μονάχα του μισημέρι βγαίνουν στον φανιρό. Σαν πιρνάς, πιδί μ', λαγκάδια πάν' στον μισημέρι γή μπροστά από σπλιές να λέγεις: "Ίησούς Χριστός νικά κι ούλα τα κακά σκουρπά"». ⁷⁰

Το τέταρτο χαρακτηριστικό που καθιστά τις Νεράιδες επικίνδυνα όντα είναι ότι συχνά εμφανίζονται ως δίμορφες υπάρξεις, καθώς το κάτω μέρος του σώματός τους είναι ζωώδες –αναφέρονται με γαϊδουρινά και κατοικίσια πόδια, όπως θα δούμε στη συνέχεια–, ενώ από το πάνω μέρος δεν λείπει η υπέρμετρη ωραιότητα. Με άλλα λόγια, υπάρξεις που δεν μπορούν να ενταχθούν απόλυτα ούτε στην κατηγορία του ανθρώπου, ούτε στην κατηγορία του ζώου· ή θα μπορούσαμε να το πούμε και διαφορετικά: και ζώο και άνθρωπος. «Οι Αναράδες λέονται κι Αλουστίνες, γιατί βγαίνουν το καλοκαίρι και μάλιστα τον Άλουστο. Είναι γυναίκες νέες, πολύ όμορφες, αλλαμένες ή ασπροφόρες· έχουν όμως άτσες [άντζα ή αντιζί= κνήμη] σαν του γαδάρου». ⁷¹ «[...] έρχονται τη νύχτα και χορεύουν οι Ανεράιδες. Αυτές σ' όλα μοιάζουν με γυναίκες, μόνο πόχουν πόδια γαϊδουρινά. Όποιος έχει την κακή τύχη να τις ιδεί να χορεύουν τον παίρνουν ή τον λαβώνουν και χάνει τον νου του. Τα μικρά παιδιά τ' αλλάζουν». ⁷² «Στην κορφή του βουνού χορεύουν πάντα τρεις κοπέλες πανώριες, που ένα μόνο ψεγάδι έχουνε, πως τα πόδια τους είναι κατοικίσια». ⁷³ Και σε μια

γρεκανική παράδοση από το Ροχούδι της Καλαβρίας αναφέρεται: «Οι Αναράδε ήσα γυναίκε με τα πόδια αστσε μούλα [μούλος= μουλάρη]. Την ημέρα εστέκαϊ κλειμέναι, τη βραδεία εβγαίναϊ να φάου τους χριστιανού. Γι' αυτό στο Ριχούδι εκλείγαϊ την μπόρτα [...]». ⁷⁴ Χαρακτηριστική είναι και η ακόλουθη παράδοση: «Οι Ανεράιδες είναι ωραίες γυναίκες ασπροφόρες, αλλά έχουνε ένα μεγάλο κουσούρι, πως το πόδι τους είναι γαϊδουρινό. Αυτές μπορούν να βλάψουν όποιον θέλουν, σ' άλλους όμως κάνουν καλό». ⁷⁵ Για την περίπτωση αυτή, δηλαδή την απόδοση και εχθρικής διάθεσης και καλοσύνης, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε και πάλι στην άποψη των επιστημόνων που ασχολήθηκαν με την οριακότητα, οι οποίοι επισημαίνουν ότι το μεταίχμιο, δηλαδή το σημείο μεταξύ δύο κατηγοριών, θεωρείται ότι αποτελεί ένα «*locus of power*», γι' αυτό και διαθέτει μια δυναμική, άλλοτε αρνητική και άλλοτε θετική. ⁷⁶ Με παράλληλη λογική οι γλωσσολόγοι μιλούν για τη συμπληρωματικότητα των αντιθέτων· και όπως υποστήριξε ο Lyons, επικαλούμενος και τις απόψεις ενός άλλου, προγενέστερου σπουδαίου γλωσσολόγου, του Trier «[...] το αντίθετο είναι είτε εμφανώς, είτε αφανώς παρόν στο μυαλό του ομιλητή ή του ακροατή». ⁷⁷ Όμως, όπως σημειώθηκε ήδη, τη θετική πλευρά της οριακότητας δεν θα τη σχολιάσουμε εδώ –άλλωστε στην πλειονότητα των παραδόσεων οι Νεράιδες εκδηλώνουν κακόβουλη συμπεριφορά. ⁷⁸

Παρά το γεγονός ότι σε αρκετές διηγήσεις, όπως στις αμέσως προηγούμενες, οι Νεράιδες παρουσιάζονται ως δίμορφες, αλλόκοτες υπάρξεις, η ανθρώπινη φύση τους δεν παύει να υπάρχει, γι' αυτό και τους αποδίδονται συνήθειες που προσιδιάζουν στους κοινούς ανθρώπους: «[...] σαν τους ανθρώπους είν' κι αυτές [...]», ⁷⁹ «[...] ψήνουν καφέ τραγουδούν, παίζουν όργανα», ⁸⁰ «[...] θαρρεί κανείς πως καβουρντίζουν καφέ τσαι πως φουρννίζουν [...]», ⁸¹ «[...] ποτίζουν και σκαλίζουν τους νεραϊδόκπηπους». ⁸² «Πάνε εκεί και Ανεράιδες καμιά φορά· γίνονται γιόματα, ζεύκια, γάμοι και μπαγόρδες [=ξέφρενα γλέντια]», ⁸³ «[...] πλένουνε και λευκαίνουνε [...] είναι ξεβραχιονισμένες και στίβουνε κάτι ολόχρυσια σκουτιά». ⁸⁴

Έχει ήδη αναφερθεί ότι οι Νεράιδες εμφανίζονται στις λαϊκές διηγήσεις ως η πιο αντιπροσωπευτική περίπτωση θηλυκών εξωτικών μορφών που έχουν τη δυνατότητα αμφίδρομης μετάβασης από τον χώρο της φύσης, όπου ζουν, στον χώρο του πολιτισμού και αντιστρόφως: από τον χώρο του πολιτισμού στον φυσικό τους χώρο. Από την άποψη αυτή θα άξιζε να συγκριθούν με τις Γοργόνες,

οι οποίες στο ελληνικό παραμυθικό υλικό εμφανίζονται πάντοτε έξω από τον κόσμο των ανθρώπων, επειδή είναι τιμωρημένες για κάποια παραβατική συμπεριφορά, εξαιτίας της οποίας μεταμορφώθηκαν σε δίμορφη ύπαρξη: παραμένουν ως εκ τούτου στη θάλασσα και δεν έχουν πια το δικαίωμα να ξαναγυρίσουν στον κόσμο των ανθρώπων. Θα είχε ενδιαφέρον στο σημείο αυτό η αναφορά σε ένα αντίθετο σχήμα μετάβασης από αυτό που παρουσιάζεται στις ελληνικές διηγήσεις για τις Γοργόνες και το οποίο συναντούμε στο γνωστό παραμύθι *Η μικρή Γοργόνα* του Hans Christian Andersen. Στην περίπτωση αυτή, έχουμε ένα σχήμα αμφίδρομης ή, αλλιώς, κυκλικής κίνησης, δηλαδή από τον πολιτισμό στη φύση και πάλι στον πολιτισμό. Το παραμύθι βασίζεται σε λαϊκές παραδόσεις, σύμφωνα με τις οποίες οι Γοργόνες δεν έχουν ψυχή και μόνη πιθανότητα να αποκτήσουν είναι να παντρευτούν έναν θνητό. Η ηρωίδα του παραμυθίου του Andersen, η μικρή Γοργόνα, δεν διστάζει να θυσιάσει τη φωνή της και, σε τελική ανάλυση, την ίδια της την ύπαρξη ακολουθώντας τις συμβουλές της μάγισσας, προκειμένου να αποκτήσει πόδια και να κερδίσει την αγάπη του αγαπημένου της πρίγκιπα. Οι θυσίες της ωστόσο αποβαίνουν μάταιες, καθώς ο πρίγκιπας παντρεύεται μιαν άλλη. Έτσι, η μικρή Γοργόνα είναι καταδικασμένη να πεθάνει, αν και έχει κερδίσει τελικά την ψυχή που τόσο επιθυμούσε. Να σημειωθεί ότι η Γοργόνα, με τον τρόπο που παρουσιάζεται στο παραμύθι του Andersen, θεωρήθηκε, στο πλαίσιο της φεμινιστικής φιλολογίας, ότι εκπροσωπεί τη γυναίκα που συμβιβάζεται με την πατριαρχική δομή και θυσιάζει τον εαυτό της και τη σεξουαλικότητά της, προκειμένου να διεκδικήσει τον ρόλο συζύγου και μητέρας.

Αφήνοντας τις Γοργόνες και επιστρέφοντας και πάλι στις Νεράιδες, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι τελευταίες δεν είναι απλώς οι μόνες υπάρξεις που έχουν τη δυνατότητα της διπλής, αμφίδρομης μετάβασης από τη φύση στον πολιτισμό και αντίστροφα, αλλά αναλαμβάνουν και τον ρόλο συζύγου και μητέρας. Ωστόσο, το πρώτο σκέλος της αμφίδρομης μετάβασης, με το οποίο δηλώνεται η υιοθέτηση ενός εγκόσμιου γυναικείου ρόλου και η συμφιλίωση ή η υποταγή στο αρσενικό, δηλαδή στο ανδρικό φύλο, σπάνια στις διηγήσεις έχει ευτυχή κατάληξη. Η επιστροφή στη φύση αρχίζει ήδη από την πρώτη στιγμή που οδεύουν για τον κόσμο των ανθρώπων, καθώς οι Νεράιδες υιοθετούν αναγκαστικά τον ρόλο της συζύγου και μητέρας, ενώ διεκδικούν μόνιμα την επιστροφή στον αρχικό τους χώρο. Στο τέλος των περισσότερων διηγή-

σεων αυτού του είδους η Νεράιδα, εγκαταλείποντας άνδρα και παιδιά,⁸⁵ επιστρέφει στον φυσικό της χώρο.

Συνοψίζοντας τις αναφορές των λαϊκών διηγήσεων στις Νεράιδες και την ερωτική τους συμπεριφορά, μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικούς τύπους διηγήσεων. Στον πρώτο, ο βασικός πρωταγωνιστής είναι η Νεράιδα, η οποία αποπλανεί το θύμα της για να το εξοιωνώσει χρησιμοποιώντας τα σεξουαλικά θέληγτρα της. Στον δεύτερο τύπο, ο φαινομενικός πρωταγωνιστής είναι ο άνδρας, ο οποίος υποτάσσει τη Νεράιδα και τη μεταφέρει στον δικό του κόσμο. Έτσι, στην πρώτη περίπτωση έχουμε την αλλαγή του κανονικού ρόλου και της κανονικής ταυτότητας του άνδρα, ο οποίος υποκύπτει ερωτικά σε μια εξωτική και αλλόκομη ύπαρξη, ενώ, στη δεύτερη, παρατηρείται αλλαγή της ταυτότητας της Νεράιδας, η οποία υιοθετεί έναν ανθρώπινο ρόλο. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει το ίδιο αποτέλεσμα, που δεν είναι άλλο από την κυριαρχία του θηλυκού στοιχείου και την επιβεβαίωση του φόβου και του κινδύνου που εκπροσωπούν οι θελκτικές Νεράιδες. Με άλλα λόγια, όταν στην πρώτη περίπτωση ο αρσενικός εκπρόσωπος συνευρίσκεται με τη Νεράιδα, το αποτέλεσμα δεν είναι άλλο από την επιβεβαίωση της δύναμης του θηλυκού στοιχείου. Παράλληλα, πρόκειται για μια διαδικασία μετάβασης με την οποία θα λέγαμε ότι εκφράζεται, με τον πιο καθαρό τρόπο, ο κίνδυνος της γυναικειάς σεξουαλικότητας. Η ερωτική επαφή με τη Νεράιδα δεν υποδηλώνει απλώς και μόνο την κυριαρχία του θηλυκού στοιχείου αλλά και την πλήρη αδυναμία του αρσενικού, αφού στο τέλος ο αρσενικός εκπρόσωπος οδηγείται στον θάνατο ή, στην καλύτερη περίπτωση, σε μόνιμη ανικανότητα· με άλλα λόγια, σε ένα είδος ευνουχισμού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο δεύτερος τύπος διηγήσεων, αυτός που αφορά την αναγκαστική μετάβαση της Νεράιδας στον χώρο των ανθρώπων, από την άποψη ότι μας επιτρέπει να συμπληρώσουμε με περισσότερα στοιχεία τον χαρακτήρα και τη φύση των πανέμορφων και θελκτικών αυτών πλασμάτων. Η Νεράιδα στις εν λόγω διηγήσεις, αν και εμφανίζεται ενταγμένη στον πολιτισμικά οργανωμένο χώρο, διατηρεί τον αμφίσημο χαρακτήρα της και εξακολουθεί να διεκδικεί την επιστροφή στον φυσικό της χώρο. Η επιθυμία αυτή είναι τόσο έντονη, ώστε δεν υποχωρεί ούτε με το πέρασμα του χρόνου: «*Εκείνος, όμως, δεν της έδινε τη μπόλια [= τσεμπέρι] και για να μη του φύγει η Νεράιδα, έκρυνε τη μπόλια σε μια καρυδόκουπα. Έτσι λοιπόν, την πήρε γυναί-*

κα τον κι εξούσαν μαζί ώστε που γέρασαν και του έκαμε και παιδιά [...] Μια φορά, όμως, ύστερα από πολλά χρόνια, που ήσαν πλέον γέροι, την ημέρα τη Λαμπρή, η γριά Νεράιδα τον ζήτησε πάλι τη μπόλια, και του λέει: τι φοβάται τάχα τώρα που γέρασαν κι έχουν και τόσες θυγατέρες. Ο γέρος την άκουσε, έβγαλε από το καρύδι την μπόλια και της την έδωσε. Η Νεράιδα στολίστη, πήγε στο χορό και άρχισε να χορεύει στον τρίτο γύρο του χορού όμως ήρθαν οι άλλες Νεράιδες, την άρπαξαν και σηκώθηκαν ψηλά και χάθηκαν [...]».⁸⁶ «Η Ανεράιδα έκατσε εκεί, δεν έκανε πάσσο, και ούλο εκοίταζε πώς να αρπάξει το δαχτυλίδι της και να φύγει. Μα ο Λάπας ο κατεργάρης, το εφύλαε καλά [...] Η Ανεράιδα επολεμούσε πάντα να εύρει τρόπον να πάρει το δαχτυλίδι τση».⁸⁷

Αξίζει να σημειωθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις το σχήμα απόσχισης της Νεράιδας από το περιβάλλον της και η μετάβασή της στο πολιτισμικό επίπεδο πραγματοποιείται στο πλαίσιο ενός γλεντιού ή χορού που λαμβάνει χώρα στην ύπαιθρο, όπου οι Νεράιδες και οι άνθρωποι συναντώνται. Εδώ, ο επίδοξος σύζυγος βρίσκει την ευκαιρία να ξεγελάσει τη Νεράιδα και με εξυπνάδα και πονηριά αρπάζει το στοιχείο εκείνο που θα τη δεσμεύσει και θα την αναγκάσει να τον ακολουθήσει: «Την άλλη μέρα, καθώς πήγε στο ίδιο μέρος και άρχισε να παίζει το σουραύλι, μαζευνθήκανε πάλι οι Ανεράιδες και κόρρευαν. Αντός είδε πού απόδωσε την μπόλια της εκείνη π' αγαπούσε, εκύθηκε και την άρπαξε». «⁸⁸ [...] [Κ]αι όταν θα ρθούν οι Νεράιδες και αρχίσουν να χορεύουν, ν' αρπάξει κείνης που σέρνει το χορό το μαντήλι που θα 'χει στο χέρι της».⁸⁹ «[...] [Σ]αν εγύριζε το μεσημέρι, εκεί κοντά σε νια λακούβα του βοννού ευρήκε Νεράιδες κι εκορεύανε [...] Βουτάει, κι αρπάζει νιανής το μαντήλι [...]».⁹⁰ «Ο άνθρωπος αυτός αποφάσισε να πιάσει μια από τις Νεράιδες. Όταν λοιπόν ξαναήρθαν την άλλη νύχτα κι εκόρρευαν ως τα χαράματα [...] είπαν ό,τι και την περασμένη νύχτα και ξακολουδούσαν τον χορό· μα σαν ελάλησε ο μαύρος πετεινός εφώναξαν: “Τώρα είναι καιρός να πάρουμε τα φτερά μας και να φύγουμε”. Εκείνος όμως είχε πάρει τα φτερά της μικρότερης, κι έτσι δεν μπόρεσε αυτή να φύγει μαζί με τις άλλες».⁹¹ Στα ανωτέρω παραδείγματα παρατηρούμε ένα τελετουργικό τυπικό μετάβασης από μια πρότερη σε μια νέα ταυτότητα, η οποία πραγματοποιείται στον φυσικό χώρο των Νεράιδων, με άλλα λόγια στην επικράτειά τους, με τη συμμετοχή ενός εκπροσώπου του πολιτισμικά οργανωμένου χώρου.

Τα ίδια δεδομένα αλλά με αντίστροφη διαδικασία παρατηρούνται στην επανένταξη της Νεράιδας στον αρχικό φυσικό της χώρο. Το τελετουργικό τυπικό μετάβασης

αυτή τη φορά από τον οργανωμένο πολιτισμικά κόσμο στον φυσικό τους χώρο πραγματοποιείται πάλι με την ευκαιρία ενός γλεντιού, χορού, γαμήλιας διασκέδασης—στο πλαίσιο ενός “διαβατήριου εθίμου”,⁹² με άλλα λόγια—με τη συμμετοχή ατόμων του πολιτισμικά οργανωμένου χώρου και ενός εκπροσώπου του χώρου της φύσης, δηλαδή της Νεράιδας. Στο πλαίσιο αυτού του τυπικού, η Νεράιδα πείθει τον σύζυγό της να της δώσει πίσω το αντικείμενο που της αφαίρεσε, εξαπατώντας τον συνήθως με ψευδή υπόσχεση. Το φοράει και συμμετέχοντας στη γιορτή εξαφανίζεται και επιστρέφει στην αρχική της κατάσταση: «Σαν έκλεισε τα δεκοκτώ χρόνια [ενν. παντρείας], τους προσκαλέσανε [...] σ' ένα γάμο κοντά στη γειτονιά· επήρε ο άντρας τη γυναικα του και τα παιδιά του σα νοικοκύρης κι επήγε. Κι εκεί που εκόρρευε ο κόσμος ούλος, λέει ο παππούλης μου: “Γυναικα δε σηκώνεσαι να χορέψεις κι εσύ, όπως χορεύουνε ούλες;”. Λέει: “Πώς να χορέψω, που μου 'χεις το μαντήλι μου. Δο μου το και θα χορέψω” [...] Σαν της τό 'δωκε κι εκόρρευε, κι έλειωσε ούλους στο χορό, την έγλεπε ο κόσμος κι αρχίναγε κι εψήλων' εψήλωνε κι εσηκωνότανε την ανήφορο. Σιγαλά-σιγαλά εκάθη [...] κι εγλέπανε τη Νεράιδα που πήγαινε ψηλά ίσαμε που χάθηκε».⁹³ «[...] [Π]αρακάλεσε πάλι τον άνδρα της να της δώσει τα φτερά, και του έταξε πως θα γυρίσει, όταν χορτάσει το χορό. Είχε δεν είχε, τον κατάφερε και της τ' άδωκε. Μόλις τα βαλε απάνω της, πέταξε στον αέρα, πήγε στο αλώνι που κόρρευαν οι άλλες γυναικες και έκανε τρεις γύρους [...] [Κ]αι εκάθηκε».⁹⁴ «Πήγε λοιπόν στο χορό και άστραψε ο τόπος [...] και με μια ψιλή και γλυκιά φωνή ήρχισε να λέει ένα τραγούδι, πόσκιζε την πέτρα και μάραине καρδιές. Και σαν έκανε τρεις γύρους στο χορό, σειστήκε, λυγίστηκε, κούνησε το μαντήλι της, κι έκαμε μια ι, ι, ι και πέταξε στον αέρα για να ανταμώσει τις συντρόφισσές της κι εκάθηκε. Κι έτσι ο Γιάννης έχασε τη γυναικα του».⁹⁵

Κλείνοντας αυτόν τον σύντομο σχολιασμό, θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε σε μια πρώτη αποτίμηση και ερμηνεία του πρωτογενούς εμπειρικού υλικού που διαθέτουμε. Όπως διαπιστώσαμε από τα πολυάριθμα κείμενα, που σκοπίμως παρατέθηκαν, τα δύο κύρια χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις Νεράιδες, δηλαδή η υπερβολική ομορφιά και ο ερωτισμός, συνιστούν αρνητικά στοιχεία, καθώς συνδέονται με εκδικητικότητα και καταστροφή. Η ερωτική συνεύρεση με μια πεντάμορφη και ελκυστική Νεράιδα έχει ως αποτέλεσμα όχι την ερωτική απόλαυση, όπως θα ήταν φυσικό, αλλά την καταστροφή και τον θάνατο. Παράλληλα, η διμορφία και η αμφισημία της ταυτότητας της Νεράιδας συνιστά και αυτή αρνητική

και επικίνδυνη ιδιότητα. Η δυνατότητα των Νεραίδων να μετακινούνται από τη φύση στον κόσμο των ανθρώπων, με άλλα λόγια, να υιοθετούν έναν διπλό ρόλο, μόνο θετικό στοιχείο δεν αποτελεί. Θετικό στοιχείο, τουλάχιστον από την πλευρά των ανθρώπων, θα ήταν η πραγματική ένταξή τους στον κόσμο των ανθρώπων, πράγμα που θα υποδήλωνε τον εξανθρωπισμό μιας αφύσικης ύπαρξης. Όμως κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Ακόμη και η μητρότητα της Νεραίδας παρεκκλίνει από τους φυσικούς ανθρώπινους νόμους. «Λεν μερικοί πως η Νεραίδα εγέννησε παιδί με δάυτον· και γι' άλλους λένε πως γεννάνε με δάυτους παιδιά οι Νεραίδες και τα γλέπουμε και τους μιλάμε· εντούνα εγώ δεν τα πιστεύω· γιατί ο άνθρωπος είναι σουφραΐδα [= σφραγίδα] του θεού· πώς μπορεί ο Θεός να δώσει τη σουφραΐδα του στο δαιμονικό; το εξωτικό θα γεννήσει εξωτικό και ο άνθρωπος άνθρωπο· μήτε ο άνθρωπος μπορεί να γεννήσει εξωτικό, μήτε το εξωτικό άνθρωπο. Μην ακούς τι λέει ο κόσμος». ⁹⁶ «Πολλές φορές οι Νεραίδες ή και οι Λυκοκαντζάροι παίρνουν παιδιά από την κούνια, και τ' αλλάζουν και βάνουν δικά τους. Αντά είναι αδύνατα και κακομάζαλα». ⁹⁷ Τα παιδιά, λοιπόν, που αποκτούν οι Νεραίδες χαρακτηρίζονται στις λαϊκές διηγήσεις «άσχημα», «στραβομούρικα», «καχεκτικά», «σακάτικα», «παραμορφωμένα» κ.ά. ⁹⁸

Τελικά, όπως διαπιστώθηκε από τις διηγήσεις που παρατέθηκαν, ακόμη και στις περιπτώσεις που η Νεραίδα υποτάσσεται στο ανδρικό στοιχείο και υιοθετεί τον ρόλο της συζύγου και μητέρας, δεν απεκδύεται την αμφίσημη ταυτότητά της· γι' αυτό και μεθοδεύει την επιστροφή στον φυσικό της χώρο, εγκαταλείποντας τον ρόλο της συζύγου και της μητέρας, γεγονός που αποτελεί και την τελική επισφράγιση της επικινδυνότητάς της. Το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι πράγματι η αμφίσημη ταυτότητα της Νεραίδας συνδέεται με τον κίνδυνο.

Στο σημείο αυτό θα είχε ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι διαθέτουμε και έναν πολύ μικρό αριθμό διηγήσεων στις οποίες εκφράζεται ο φόβος των γυναικών απέναντι στην ανδρική σεξουαλικότητα και τη δυναμική της. Ο περιορισμένος αριθμός τέτοιων διηγήσεων δείχνει, σε τελική ανάλυση, ότι αυτά που αποτελούν πραγματικό κίνδυνο και έχουν δύναμη καταστροφική είναι το γυναικείο κάλλος και η γυναικεία γοητεία. Έτσι, μόνο σε τρεις συνολικά από τις 160 παραδόσεις που δημοσιεύει ο Πολίτης – και οι τρεις από την Τρίπολη, δηλαδή από έναν μόνο τόπο – γίνεται αναφορά στο αρσενικό αντίστοιχο της Νεραίδας. Στην πρώτη παράδοση αναφέρεται: «[...] μπαίνουν μέσα τρεις Νεραΐδοι ομορφοκαμωμένοι και καλοντυμένοι, και την αρπά-

ζουνε τη γυναίκα και τη σπκόνουνε ψηλά. Έβανε τις φωνές και της φφαινότανε πως έσκουζε μα κανείς δεν άκουσε, γιατί της επήρανε τη φωνή. Την παίρνουνε [...] την αρπάζουνε από τα μαλλιά και τη βουτάνε μέσα [ενν. στο πηγάδι]». ⁹⁹ Στη δεύτερη, ο κίνδυνος της ανδρικής σεξουαλικότητας δηλώνεται με πιο emphaticό τρόπο, καθώς το τελικό αποτέλεσμα της συνεύρεσης είναι ο θάνατος: «Στον Μάναρη, ένα κορίτσι (τ' όνομά του δεν το θυμάμαι), αθώο πλάσμα το κακόμοιρο, αγάπησε ένα Νεραΐδο, κι επήγαινε ούλο κοντά του. Την εκάνανε οι γοναίοι της, άλλοτε ούλη την ημέρα, άλλοτε τη νύχτα, ή δυο τρεις μέρες συγκαταπτά. Την εκλείνανε στο σπίτι, την εκλείδωνανε, τίποτα! Τους έφρευγε, γιατί ο Νεραΐδος της άνοιγε και την έπαιρνε όξω. Νια βολά την εκάσανε και δεν εμπορέσανε να την ξαναβρούνε. Ύστερα από εφτά χρόνια την πύρανε στο Καπαρέλι και τους έδειγνε τον άντρα της και τα παιδιά της κι έλεγε: “Να ο άντρας μου, δεν τον γλέπυτε; Να και τα παιδιά μου”. Σε λίγον καιρόν πέθανε. Λένε, τάχατες, πως σαν ήτανε χαιμένη την είχε ο Νεραΐδος στις σπληνές του, ποιος ξέρει, κι έκαμε παιδιά με δάυτον». ¹⁰⁰ Ίδια κατάληξη έχει η κοπέλα και στην τρίτη παράδοση: «Εκατάντησε πλια η κακομοίρα πετσι και κόκκαλο, γιατί δεν έτρωγε τίποτα, κι απέθανε σε λίγον καιρό». ¹⁰¹

Η δαιμονοποίηση των γυναικών αποτελεί, όπως είδαμε, ένα επανερχόμενο διαπολιτισμικό σχήμα με διαχρονική εμφάνιση και έχει απασχολήσει ερευνητές από πολλούς χώρους των ανθρωπιστικών επιστημών. Αν σταθούμε στις απόψεις του Turner, που αναφέρθηκαν στην αρχή, θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι η απόδοση αρνητικών ιδιοτήτων σε ενέργειες, καταστάσεις ή υπάρξεις που παραβιάζουν τις καθιερωμένες ταξινομήσεις, εν προκειμένω σε αμφίσημες, ταξινομικά οριακές υπάρξεις, δηλαδή υπάρξεις και με ανθρώπινα και με ζωικά χαρακτηριστικά, όπως οι Νεραίδες, λειτουργεί ως ένας επανορθωτικός μηχανισμός προκειμένου να αμβλυθούν, μέσω της δαιμονοποίησης – στην περίπτωση των Νεραίδων – οι όποιες εντάσεις προκύπτουν από την έκδηλη γυναικεία ομορφιά και τον αποκάλυπτο γυναικείο ερωτισμό. Στόχος στην προκειμένη περίπτωση είναι να επιτευχθεί η χαμένη, υποτίθεται, ισορροπία. Ή, διαφορετικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο τρόπος που παρουσιάζεται η γυναικεία ομορφιά και ο γυναικείος ερωτισμός στις λαϊκές διηγήσεις για τις Νεραίδες ενδεχομένως να αποτελεί έκφραση ατομικών και κοινωνικών φόβων ή ανησυχιών για παραβιάσεις κοινώς αποδεκτών και καθιερωμένων ρόλων. Η αρνητική προβολή μπορεί να προκύπτει από την ανάγκη ελέγχου και, κατ' επέκταση, απόρριψης των

ενδεχόμενων εκείνων κοινωνικών δομών που απειλούν την τάξη πραγμάτων σε ό,τι αφορά τους ρόλους των δύο φύλων σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία.

Βασική τοποθέτηση αυτής της εργασίας, που σημειώθηκε ήδη από την αρχή, είναι ότι το περιεχόμενο των λαϊκών παραδόσεων κινείται στον χώρο του μύθου· γι' αυτό και χρειάζεται μια “δεύτερη ανάγνωση” που να επιχειρεί να κινηθεί πέρα από την επιφάνεια, προκειμένου να καταστεί δυνατή η “αποκρυπτογράφηση” των κειμένων της προφορικής λαϊκής λογοτεχνίας. Ωστόσο, η “ανάγνωση” που επιχειρήθηκε εδώ και το ερμηνευτικό σχήμα που αναπτύχθηκε ενδεχομένως να μην είναι οι μόνες ερμηνείες που θα μπορούσαν να δοθούν σε ένα τόσο γόνιμο και εκ των

ένδον υλικό σαν και αυτό που είχαμε στη διάθεσή μας.

Χρυσούλα Χατζητάκη-Καφωμένου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στον Τομέα
Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας,
Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
chrysak@hist.auth.gr

Χαράλαμπος Πασσαλής
Δρ Λαογραφίας
hara.pass@gmail.com

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Abbott 1903: G. F. Abbott, *Macedonian Folklore* (Cambridge 1903).
- Bascom 1965: W. Bascom, The Forms of Folklore: Prose Narratives, *Journal of American Folklore* 78 (1965) 3-20 [= Dundes 1984, 5-29].
- Βίος 1921: Στ. Βίος, Χιακαί Παραδόσεις, *Λαογραφία* Η' (1921) 427-46.
- Campbell 1988: J. Campbell, *The Power of Myth* (New York 1988).
- Douglas 1966: M. Douglas, *Purity and danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (London 1966).
- Douglas 1975: M. Douglas, *Implicit Meanings. Essays in Anthropology* (London 1975).
- Dundes 1984: A. Dundes (επιμ.), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth* (California 1984).
- Erllich 1980: V. Erllich, *Russian Formalism: History and Doctrine* (Paris 1980).
- Κακριδής 1986: Ι.Θ. Κακριδής (γεν. εποπτεία), *Ελληνική Μυθολογία* 2: *Μούσες – Σειρήνες* (Αθήνα 1986) 263-69.
- Κυριακίδης 1921: Στ. Κυριακίδης, Παρατηρήσεις εις τας Χιακάς παραδόσεις Στ. Βίου, *Λαογραφία* Η' (1921) 447-87.
- Κωστάκης 1982-1984: Θ.Π. Κωστάκης, Θεότητες και δαιμονικά στις λαϊκές δοξασίες της Τσακωνιάς, *Λαογραφία* ΛΓ' (1982-1984) 53-92.
- Lawson 1964: J.C. Lawson, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion* (New York 1964).
- Leach 1958: E. Leach, Magical Hair, *The Journal of the Royal*

- Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 88.2 (1958) 147-64.
- Λουκόπουλος 1917: Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεκτα λαογραφικά Μακεδονίας, *Λαογραφία* ΣΤ' (1917) 99-168.
- Λουκόπουλος 1921: Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεκτα αιτωλικά λαογραφικά, *Λαογραφία* Η' (1921) 13-66.
- Lyons 1977: J. Lyons, *Semantics* I (Cambridge 1977).
- Μαντζουράνης 1912-1913: Κ.Ι. Μαντζουράνης, Κυνουρικά παραδόσεις (εκ Βουρβούρων), *Λαογραφία* Δ' (1912-1913) 464-75.
- Πετρόπουλος 1959: Δ. Πετρόπουλος, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια* Β' (Αθήνα 1959).
- Πολίτης 1980: Ν.Γ. Πολίτης, Τα ονόματα των Νεράιδων και των Ανασκελάδων, *Λαογραφικά Σύμμεκτα* Δ' (1980-1985).
- Πολίτης 1904: Ν.Γ. Πολίτης, *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού, Παραδόσεις*. Μέρη Α'-Β' (Αθήνα 1904).
- Turner 1967: V. Turner, Betwixt and Between: The liminal period in rites of passage, στο: V. Turner, *The Forest of Symbols* (Cornell 1967) 93-111.
- Turner 1997: V. Turner, Are there universals of performance in myth, ritual, and drama?, στο: R. Schechner – W. Appel (επιμ.), *Intercultural Studies of Theatre and Ritual* (Cambridge 1997) 8-19.
- Van Gennep 1977: A. van Gennep, *The rites of passage* (London 1977).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πολίτης 1904, παράδοση αρ. 761.
2. Bascom 1965, 3.
3. Ο Αμερικανός μυθολόγος Joseph Campbell (1988, 22-23), κατεξοχήν μελετητής του μύθου και της λειτουργίας του, αναφέρεται στην “κοινωνιολογική λειτουργία” του μύθου, που έχει ως στόχο να επικυρώσει και να ενδυναμώσει μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη πραγμάτων, και στην “παιδαγωγική λειτουργία”, που έχει ως στόχο να διδάξει έναν ορισμένο ανθρώπινο τρόπο ζωής.
4. Ως απόδειξη της άποψης ότι στην προφορική λαϊκή λογοτεχνία δεν απεικονίζεται η πραγματικότητα ως έχει, αλλά πολλές φορές μπορεί και να αντιστρέφεται ή να υπερβαίνεται, θα μπορούσαμε να παραθέσουμε ένα-δύο μόνο παραδείγματα από δημοτικά τραγούδια. Το παρακάτω λεγόταν όταν στολίζαν τη νύφη: *«Τρέχουν τα νερά, τρέχουν κι οι βρύσες, / τρέχουν κι οι άρχοντες να ιδούν τη νύφη, / τ' αρχοντόπουλα να την κτενίσουν / κι οι αρχόντισσες να τη στολίσουν· / βάνουν μάλαμα, βάνουν ασήμι, / βάνουν τρεις θηλιές μαργαριτάρι»* (Πετρόπουλος 1959, 113). Το επόμενο είναι ένα υπέροχο ναούρισμα: *«Κοιμήσου, βέργα μάλαμα, κοιμήσου βέργ' ασήμι, / όπου σε στέλν' ο βασιλιάς πεσέσει του βεζίρη. / Κοιμήσου, που σου ράβγουνε τα ρούχα σου στην Πόλη / και σου αποτελειώνουνε σαρανταδύ μαστόροι / ο ένας βάνει μάλαμα κι ο άλλος το μετάξι / κι οι άλλοι αποδέλοιποι τον ουρανό με τ' άστρι [...]*» (Πετρόπουλος 1951, 146). Από τα παραδείγματα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι επειδή ακριβώς η ζωή στις παλαιότερες παραδοσιακές κοινωνίες ήταν επισφαλής και ο βίος γεμάτος στερήσεις, η υπέρβαση της πραγματικότητας φαίνεται να αποτελούσε απόλυτη ανάγκη· να λειτουργούσε, δηλαδή, ως παραμυθία. Οστόσο, αυτή ακριβώς η ανάγκη υπέρβασης της πραγματικότητας εκφράζει, σε τελική ανάλυση, μια στάση ζωής και ταυτόχρονα υποκρύπτει μια ιδεολογία· όπως ακριβώς συνέβαινε και με τα ηρωικά τραγούδια: λ.χ. με τα ακριτικά –που ήταν δημιουργήματα και έκφραση κοινωνικών φεουδαρχικού τύπου– οι άνθρωποι εξέφραζαν με έμμεσο τρόπο τον πόθο τους για μια διαφορετική ζωή από αυτήν που ζούσαν, εξυμνώντας τη ζωή και τα κατορθώματα των ακριτών· ή, όπως συνέβαινε με τα ανάλογα, ως προς το περιεχόμενο, νεότερα κλέφτικα τραγούδια, που τραγουδιούνταν ως επί το πλείστον στις υπόδουλες περιοχές· με άλλα λόγια, τραγουδιούνταν από ανθρώπους υποταγμένους σε κάθε είδους εξουσία, αλλόθρησκη ή ομόθρησκη.
5. Βλ. Κακριδής 1986, 269· βλ. επίσης στο Κακριδής 1986, 268-69, όπου σημειώνεται ότι στις περισσότερες πηγές, στις οποίες υπάρχει αναφορά στις Σειρήνες, επισημαίνεται αφενός η στενή σχέση τους με τον Άδη και αφετέρου ο ερωτικός τους χαρακτήρας.
6. Philostr., *Vit. Apoll.*, iv. 25.
7. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη Γοργόνα αποδίδεται και ευεργετικός προς τους ανθρώπους ρόλος, αλλά το χαρακτηριστικό αυτό, την αμφίθυμη δηλαδή συμπεριφορά της Γοργόνας (κάποιες λίγες φορές και της Νεραΐδας) δεν θα τη σχολιάσουμε εδώ.
8. Κυριακίδης 1921, 447-48.
9. Με τις Νεραΐδες στη νεοελληνική λαϊκή παράδοση έχει ασχοληθεί ο Lawson 1964, 130-73, όπου αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο σ' αυτές, ενώ τις ταυτίζει με τις αρχαίες Νύμφες και τις Νηρηίδες. Το ίδιο και ο Abbott 1903, 242, όπου και αυτός ταυτίζει τις Νεραΐδες με τις Νύμφες και προσθέτει ότι οι μορφές αυτές συγγενεύουν από τη μία πλευρά με τις Ναϊάδες, τις Αμαδρυάδες και τις Ορεάδες της κλασικής αρχαιότητας και, από την άλλη, με τις Russalkas των Ρώσων, τις Vilas των Σέρβων και τις Samodivas των Βουλγάρων.
10. Πολίτης 1980, 489-501.
11. Turner 1967, 93-111.
12. Douglas 1966, 37-38. Θέματα που αφορούν τη λειτουργία της αμφισβησίας και γενικότερα το ζήτημα των πολιτισμικών ταξινομήσεων αποτελούν το κατεξοχήν αντικείμενο έρευνας της Αγγλίδας ανθρωπολόγου. Βλ. επίσης και Douglas 1975.
13. Turner 1997, 8-9.
14. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 653.
15. *«Εν γένει παρατηρούμεν ότι αι Νεραΐδες εμφανίζονται εις τα αυτά μέρη, εις α ενεφανίζοντο αι αρχαίαι νύμφαι, αίτινες ήσαν, ως γνωστόν, θεότητες της φύσεως, διαιτώμεναι παρά τας πηγάς, κρήνας, ρύακας, εις κοιλάδας, λειμώνας, άλση, ποταμούς, σπήλαια κτλ.»* (Βίος 1921, 440). Ανάλογες επισημάνσεις κάνουν και οι J.C. Lawson και G.F. Abbott, στους οποίους αναφερθήκαμε πιο πάνω (σημ. 9).
16. Βίος 1921, 441.
17. Βίος 1921, 442.
18. Κωστάκης 1982-1984, 66.
19. Λουκόπουλος 1921, 26.
20. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 688.
21. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 693.
22. Μαντζουράνης 1912-1913, 464.
23. Βίος 1921, 442.
24. Κωστάκης 1982-1984, 67.
25. Βίος 1921, 427.
26. Βίος 1921, 432.
27. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 653.
28. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 774.
29. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 694.
30. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 650.
31. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 657.
32. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 776.
33. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 780.
34. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 690.
35. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 777.
36. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 792.
37. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 756.

38. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 761.
39. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 743.
40. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 796.
41. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 791.
42. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 703.
43. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 754. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν και πολύ λίγες αναφορές σε άσχημες Νεράιδες: «*Είναι και Νεράιδες άσχημες, μαύρες σαν αράπισσες και έχουννε μεγάλα φτερά σαν αιτού [...]*» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 656). «*Ήταν κοντρή σαν κατάρτι καραβιού [...]*» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 695). Πιθανόν οι πολύ περιορισμένες αυτές περιγραφές να οφείλονται σε μεταφορά χαρακτηριστικών από άλλες μορφές. Ο Κυριακίδης (1921, 448) αναφερόμενος σε περιγραφή Νεράιδας με αλλόκοτα χαρακτηριστικά (γυρισμένα δάχτυλα, πόδια γυρισμένα ανάποδα) που παραδίδει ο Βίος (1921, 432), παρατηρεί ότι πρόκειται για μεταφορά χαρακτηριστικών που συνήθως αποδίδονται στους Καλικάντζαρους.
44. Σε παραδόσεις για τις Γοργόνες αναφέρεται ο ίδιος τρόπος με τον οποίο μπορούσαν οι ναυτικοί να αιχμαλωτίσουν τη Γοργόνα. Το συγκεκριμένο θέμα σχολιάζεται στο: C. Hadjitaki-Karsoyeniou – H. Passalis, *Mermaids: Betwixt and Between. The Function of the Fragility of Boundaries*, άρθρο υπό έκδοση στα πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου της International Society for Folk Narrative Research που οργανώθηκε στην Αθήνα (21-27 Ιουνίου 2009) από το Κέντρο Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.
45. Leach 1958, 158.
46. Βίος 1921, 435.
47. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 658.
48. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 657.
49. Μαντζουράνης 1912-1913, 466.
50. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 786.
51. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 760.
52. Το “βασιλείο” των Νεράιδων δεν οριοθετείται μόνο στον χώρο αλλά και στον χρόνο. Έτσι, οι Νεράιδες εμφανίζονται σε ώρες που κανονικά δεν θεωρείται φρόνιμο να κυκλοφορούν οι άνθρωποι, όπως αργά το βράδυ ή τις ζεστές ώρες του μεσημεριού: «*Ογοιος περάσει νύχτα ή νιάλα μεσημέρι από το Νεραϊδοβούνι, δίχως να ξέρει πως βγαίνουνε Νεράιδες, και τον ιδόννε, πάει! [...]*» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 764). «*Αυτοί οι δηλκοί διαβόλοι μοννάχα του μισημέρι βγαίνουν στον φανιρό*» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 655). «*Εκείνος, τον έπιασε τρόμος [...] τον ανάγκασαν να χορεύει μαζί τους όσο που λάλησε ο πετεινός*» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 673). «*Εμειναν εκεί κι γλεντούσαν, όσ’ απ’ λάλησ’ η κόκουντας, κι απέ έγιναν άφαντις*» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 698).
53. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 733.
54. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 734.
55. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 734.
56. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 747.
57. Βίος 1921, 443.
58. Βίος 1921, 433.
59. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 741.
60. Η συγκεκριμένη αναφορά στη ζώνη της βασίλισσας των Νεράιδων θυμίζει το ανάλογο μοτίβο στον αρχαιοελληνικό μύθο των Αμαζόνων, όπου η βασιλισσά τους Ιππολύτη είχε μια ζώνη που της είχε χαρίσει ο θεός του πολέμου Άρης, και την οποία απέσπασε ο Ηρακλής σε έναν από τους άθλους του.
61. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 755.
62. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 764.
63. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 765.
64. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 680.
65. Τα φαγητά που προσιδιάζουν στις Νεράιδες παρουσιάζονται στη διήγηση αυτή όχι απλώς και μόνο διαφορετικά από αυτά των ανθρώπων αλλά στην ουσία επικίνδυνα: «αλλόθρια», «μαύρα» και «μαγαρισμένα».
66. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 764. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις λαϊκές διηγήσεις οι επικλήσεις για βοήθεια ή προστασία απευθύνονται άλλοτε σε “μαγικές” παγανιστικές δυνάμεις (π.χ. μαϊστρες, φυλαχτά κ.λπ.) και άλλοτε στα θεία (π.χ. “πατερημά” [= η προσευχή Πάτερ ημών], ευχέλαιο και φράσεις όπως «*Ιησούς Χριστός νικά κι όλα τα κακά σκορπά*»). Για άλλη μια φορά διαπιστώνουμε τη συμπίεση του παγανισμού με τον χριστιανισμό σε ό,τι αφορά τον νεοελληνικό λαϊκό πολιτισμό.
67. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 759.
68. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 653.
69. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 655.
70. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 655.
71. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 657.
72. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 748.
73. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 680.
74. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 800.
75. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 654.
76. Turner 1967, 97.
77. Lyons 1977, 270.
78. Ένα ακόμη παράδειγμα αμφίσημης συμπεριφοράς των Νεράιδων, όπως θα δούμε παρακάτω, αποτελεί η διάθεσή τους απέναντι στα παιδιά, που, ενώ τις περισσότερες φορές κάθε άλλο παρά θετική είναι, εντούτοις, σε μερικές διηγήσεις εμφανίζονται να διαθέτουν μια θετική πλευρά απέναντι στη μητρότητα (βλ. και σημ. 85).
79. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 698.
80. Λουκόπουλος 1917, 113.
81. Βίος 1921, 436.
82. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 687.
83. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 696.

84. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 706.

85. Υπάρχουν και κάποιες (λίγες) λαϊκές διηγήσεις όπου οι Νεράιδες παρουσιάζονται να μην στερούνται μητρικής έγνοιας για τα παιδιά που απέκτησαν, ακόμη και όταν αποποιούνται τον ρόλο της συζύγου και μητέρας και επιστρέφουν στον φυσικό τους χώρο: «[...] στον τρίτο γύρο του χορού, όμως, ήρθαν οι άλλες Νεράιδες, την άρπαξαν και σπκώθησαν ψηλά και χάθησαν· ύστερα ερχόταν κάπου-κάπου η Νεράιδα στο σπίτι της κι έβλεπε τα παιδιά της» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 778). «[...] η Νεράιδα βρίσκει το μαντήλι της. Το παίρνει εντός, το φορεί στο κεφάλι της και γίνεται καπνός! [...] Ύστερα από λίγες μέρες είδε [εννοείται ο σύζυγος] πως τα παιδιά του ήσαν ντυμένα, χτενισμένα καθώς και πριν [...]» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 776). «[...] Από τότε δεν εγύρισε στο σπίτι της να μείνει με τον άνδρα της. Αλλ' όταν αυτός έλειπε από το σπίτι, πήγαινε η Ανεράιδα, το εσυγύριζε, έντυνε τα παιδιά, εμαγείρευε και έφευγε» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 779).

86. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 778.

87. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 784.

88. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 779.

89. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 772.

90. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 774.

91. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 781.

92. Βλ. σχετικά Van Genneper 1977.

93. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 774.

94. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 781.

95. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 777.

96. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 766.

97. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 746.

98. Ωστόσο δεν λείπουν και περιγραφές που θέλουν τις Νεράιδες να αποκτούν πολύ ωραία παιδιά (ας θυμηθούμε και πάλι τη συμπληρωματικότητα των αντιθέτων): «Ο προσπάππος των Μαυρομιχαλαίων, ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης, πήρε γυναίκα μια Νεράιδα. Γι αυτό και όλοι οι άνδρες απ' αυτή την οικογένεια είναι όμορφοι» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 771). «Στο Μενίδι είναι μια οικογένεια των Βρετών, που όλοι τους είναι ωραίοι, γιατί η γενεά τους είναι από Νεράιδα» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 770). «Τον παλαιό καιρό στο Δίστομο ήταν ένας ωραίος άντρας και τον αγάπησε μια Νεράιδα. Τον παντρεύτηκε, έκαμαν παιδιά, και η γενεά τους υπάρχει ακόμη στο Δίστομο και λεν γι αυτούς πως είν' από Νεράιδας σόγι» (Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 769).

99. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 787.

100. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 788.

101. Πολίτης 1904, παράδ. αρ. 789.

CHRYSOULA HADJITAKI-KAPSOMENOU – CHARALAMPOS PASSALIS

Fairies: The Fatal Allurement

Taking it for granted that the people who lived in the so-called traditional societies imprinted the experiences of their everyday lives on oral literature in a very indirect fashion, this article attempts to decipher the thematic choices in the 'traditions' (one of the genres of oral literature) referring to fairies. So why are the fairies, who are presented in these tales as being extremely beautiful, seductive and behaving in a positively erotic fashion towards men, hostile and aggressive towards them? How

do they behave towards women? Why does oral literature situate them in distant lands, which are presented as alarming and dangerous places for human beings? Why are fairies described in some tales as hybrid creatures (with the feet of goats or donkeys) and what could this mean? Finding some answers to the above questions may help reveal the hidden desires or fears of people in traditional societies or what was construed by the community as a whole as permissible or unacceptable.